

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

JULI 1676: VAN LYON TOT GRENOBLE

135R Woensdach den 1^{en} julii quam des morgens een neef van monsieur Locher, alsoo¹ hij selfs belet was, ons seggen dat geseijde² monsieur Locher gedeurende³ onse absentie tot drie a vier male naer ons hadt wesen sien om ons bujten op sijn
135V plaets, die al in de selve contreyen licht daer wij geweest waeren, bij seer goet geselschap van juffers te versoeken, dat de heer Smit⁴ daer geduerende onse absentie huijs gehouden hadt en dat, niet tegenstaende⁵ desen avont t' heele geselschap naer stadt soude vertreckken, hij ons liet versoeken wij souden desen dach aldaer door brengen, sijnde hij vandt sints⁶ van gelyken sich op t' middachmael aldaer te vinden. Wij kleeden ons aenstonts en vonden daer seer goet geselschap, alle van onse religie⁷, met dewelke wij den ganschen⁸ dach doorbrachten en haer des avonts alle thuyts brachten.

Donderdach den 2^{en} en verrichten wij niet veel uijt vermits⁹ de groote hitte.

Vrijdach den 3^{en} hadden wij continueel¹⁰ grooten regen, t' welck t' weer extraordinaris¹¹ verkoelden. Naer den eeten gingen wij t' kabinet van seekeren monsieur de Serviere¹² sien, een seer fantasque¹³ en extravagant kerel omtrent de conversatie van menschen, maer seer speculatif¹⁴ en ingenieus. Dit kabinet staet in twee kamers en is gecomponeert¹⁵ uyt saeken die alle de mechanica raeken, waer onder veel raere¹⁶ en particuliere¹⁷ dingen sijn, soo de simpatie als antipathie raekende¹⁸, van gelyken oorlogies¹⁹ die wonderlijck sijn, waer onder een santloper die van t' selfs keert en t' uer wijst; een agadis²⁰ die tegen een steyle of over endt staende planck loopt sonder vast te syn; een muijs die lanchs een hout²¹ loopt sonder vast te sijn, passeerende de getallen juyst op t' uer; een kickvors die op t' waeter in een scootel drijft en t' uer gaet soeken dat op

¹ **alsoo.** aangezien.

² **geseijde.** de genoemde.

³ **gedeurende.** gedurende.

⁴ **de heer Smit.** Smit was een vaste metgezel van Ruysch.

⁵ **niet tegenstaende.** hoewel.

⁶ **vandt sints.** van plan.

⁷ **van onse religie.** D.w.z. protestants.

⁸ **ganschen.** hele.

⁹ **vermits.** vanwege.

¹⁰ **continueel.** voortdurend.

¹¹ **extraordinaris.** buitengewoon.

¹² **kabinet van...de Serviere.** Nicolas Grollier de Servière (1596-1689) was een Franse uitvinder, verzamelaar en bibliofiel. Zijn Lyonse rariteitenkabinet werd eens per week opengesteld voor het grote publiek.

¹³ **fantasque.** eigenaardig.

¹⁴ **speculatif.** onderzoekend.

¹⁵ **gecomponeert.** opgebouwd.

¹⁶ **raere.** zeldzame.

¹⁷ **particuliere.** bijzondere.

¹⁸ **soo de...antipathie raekende.** die aangenaam en onaangenaam sijn.

¹⁹ **oorlogies.** uurwerken.

²⁰ **agadis.** hagedis.

²¹ **een hout.** houten plank.

de kant staet etc. Veel machines van waeter werken, artelerije, draijkunst²² en meer andere saeken, doch veel die syn inventie niet sijn en die Settale²³ al voor hem gehadt heeft, soo van perpetua mobilia²⁴, oorlogies die ront syn en op een hellende planck blyven leggen en meer andere dingen, doch alsoo dese man alleen pretendeert den inventeur²⁵ en possesseur²⁶ te sijn, magh men niet seggen of hij sluyt alles toe en gaet heen.

136R

Saeterdach den 4^{en} bracht monsieur Mose²⁷ naer den eeten mij tot seekeren monsieur Meij, die een van de fraeijste huijsen van Lions²⁸ besit, maer bij ongeluck een meur²⁹ ingestort sijnde, heeft hem de helft van syn huijs bij naer geruineert, soo dat hij timmerende mij sijn scilderije altemael³⁰ niet kost³¹ doen sien, doch toonde mij eenige seer curieuse.³² Hij is een seer beleeft man. Onder anderen toonde hij mij een seer curieuse antiquiteit, sijnde een groot bassyn van silver, wegende 50 marck silver³³, hebbende 30 duijm³⁴ in den diameter. t' Selve is gedreven, representeerende de historie³⁵ van Scipio Africanus doen hij de stadt Carthage in Spanje³⁶ ingenoomen hadt en de bruyt aen haer bruijdegom weder gaf.³⁷ Monsieur Span in syn *Antiquite de Lion*³⁸ raisonneert³⁹ seer wydt loopich⁴⁰ over syn outheid en heeft een teijkeninch daer bij gevoecht. t' Selve is bij de Rone⁴¹ gevonden in de aerde dicht bij Arles. De man die vondt, sneedt het in versceyde stukken om van tyt tot tyt te verkoopen, maer den⁴² gout

²² **draijkunst.** pottenbakkerij.

²³ **Settala.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Hij bezat een enorm rariteitenkabinet, het Museo Settala, met meer dan 3000 voorwerpen. Ruysch ontmoette Settala in oktober 1674 tijdens zijn eerste bezoek aan Milaan.

²⁴ **perpetua mobilia.** Perpetua mobilia zijn toestellen die een poging doen eeuwigdurend in beweging te blijven zonder energie te gebruiken.

²⁵ **inventeur.** uitvinder.

²⁶ **possesseur.** bezitter.

²⁷ **monsieur Mose.** Ruysch ontmoette Mose bij zijn aankomst in Lyon in juni 1676.

²⁸ **Lions.** Lyon.

²⁹ **meur.** muur.

³⁰ **altemael.** helemaal.

³¹ **kost.** kon.

³² **curieuse.** bijzondere.

³³ **50 marck silver.** Een mark is een gewicht van iets minder dan 250 gram. Het gaat dus grofweg om een bassin van 12,5 kilo zilver.

³⁴ **30 duijm.** Een duim is een oude lengtemaat. In Rijnlandse duimen, de lengtemaat die Ruysch eerder in zijn verslag gebruikte, komt het neer op 78 cm.

³⁵ **historie.** geschiedenis.

³⁶ **Carthage in Spanje.** Cartagena.

³⁷ **t' Selve...weder gaf.** Scipio Africanus (236 v.Chr.-183 v.Chr.) was een Romeinse consul, generaal en militair strateeg. In 211 v. Chr. veroverde hij Carthago Nuova, het tegenwoordige Cartagena in Spanje, een grote militaire zege voor de Romeinen. Volgens de Romeinse geschiedschrijver Livius werd Scipio Africanus een prachtige vrouw als oorlogsbuit aangeboden, die verloofd was met een plaatselijke stamleider. Door de vrouw terug te geven aan haar verloofde wist de Romeinse generaal het vertrouwen en de militaire steun van de stam voor zich te winnen.

³⁸ **Monsieur Span...de Lion.** Het betreft de *Recherches des Antiquitez de Lyon* van Jacob Spon uit 1675.

³⁹ **raisonneert.** redeneert.

⁴⁰ **wydt loopich.** uitvoerig.

⁴¹ **Rone.** Rhône.

⁴² **den.** de man.

beloovende het seekreet⁴³ te houden, kocht alle de stykken gelyck en heeft het seer behendich wederom gesandeert.⁴⁴ Onsen regen continueerde, t' welke oorsaeck was dat wij niet veel uijtrechten.

Sondach den 5^{en} sijn wij vermits den continueelen reegen niet uijt geweest.

Maendach de 6^{en} waeren wij ten huuse van madame de Reverchon⁴⁵, doch vonden haer niet thuijs, soo dat wij niet veel anders als wandelen by de handt naemen.

Dijnsdach den 7^{en} gingen wij wederom ten huijse van madame de Reverchon, naer dat wij bij mademoiselle Mose een visite gegeven hadden. Naer de visiste van madame de Reverchon gingen wij bujten de stadt aen de oversijde van de Sonne⁴⁶, passeerende een extraordinare lange steene brugge die over de rivier leijt en de communicatie⁴⁷ maectt met het faubourch.⁴⁸

Woensdach den 8^{en} was des morgens met monsieur Mose ten huuse van madame de Reverchon om haer te spreken over t' maeken van een autentique copie van seekere obligatie die in t' Hollands was, waer over sij mijn hulpe versocht hadt. Des avonts in de koelte reden neef Hoogheveen, Smit, Mose en ick naer Neufville⁴⁹, sijn⁵⁰ een dorp alwaer den *archeveque de Lions*⁵¹ een soon landthuijs heeft.⁵² Wij arriveerden met den donker aldaer.

Donderdach den 9^{en} stonden wij des morgens ten vijf ueren op en gingen den archevesque sijn gelegenheid sien. Hij heeft een soon partere⁵³ met drie magnifique fonteyne, een fraeije orangerie en aen wedersijde van dese een scoone bedeckte galerije van jasmijn. t' Huijs is out, doch de stal is seer magnifijck, alsmede een huys expres⁵⁴ voor de honden die soo wel als de paerden 120 in getallen sijn. 't Voornaemste eevenwel is het parck dat seer heerlyck is en ongemeen⁵⁵ groot, vol scoone allees van linde boomen en vol wilt. Daer is oock een groot waeter vol swanen dat hier seer raer is.

Naer dat wij hier een uer of twee gewandelt hadden, gingen wij naer huijs ontbijten en naer den ontbijt gingen wij een munterij sien, die hier nieuw opgerecht is en in dewelke niet als stukken van vier stuijvers gemaectt. Naederhandt wiert ons noch een groot huijs geweest daer wij de fabriek van

136v

⁴³ **seekreet.** geheim.

⁴⁴ **gesandeert.** samengebracht.

⁴⁵ **madame de Reverchon.** Ruysch ontmoette Reverchon bij zijn aankomst in Lyon in juni 1676.

⁴⁶ **Sonne.** Saône.

⁴⁷ **communicatie.** verbinding.

⁴⁸ **het faubourch.** de buitenwijk.

⁴⁹ **Neufville.** Neuville-sur-Saône.

⁵⁰ **sijn.** zijnde.

⁵¹ **archeveque de Lions.** Camille de Neuville de Villeroy (1606-1693) was aartsbisschop van Lyon van 1653 tot zijn dood in 1693.

⁵² **alwaer den...landthuijs heeft.** Aartsbisschop Camille de Neuville de Villeroy kocht in het nabijgelegen Neuville-sur-Saône de burcht Ombreval.

⁵³ **partere.** Een parterre is een vlak terrein, beplant en versierd met bloemperken.

⁵⁴ **expres.** uitsluitend.

⁵⁵ **ongemeen.** ongebruikelijk.

syde vonden even als te Boulogne.⁵⁶ Hier van daen keerden wij naer huijs, alwaer wij ons t' middachmael lieten bereyden, naer t' welcken genoomen te hebben wij den selve wech van daechs te vooren wederom te ruch reden tot seeker dorpie, genaemt⁵⁷, alwaer wij over voeren door St. Romain⁵⁸, daer wij collationeerden⁵⁹ aen de andere syde van de rivier naer Lions reden. Dese promenade was seer vermakelyck ten aensien van de admirable⁶⁰ landts douwen.⁶¹

Des avonts t' huys koomende, vonden wij in onse herreberch signor⁶² Carlo Ambrosio Lanati, den voornaemsten violist⁶³, niet alleen Italien maer van Europa. Naer den eeten meynden wij hem in een assemblee⁶⁴ van musieck te brengen, doch wij quaemen te laet, soo dat wij hem de wandelinch van Belle Court⁶⁵, Pont du Bois, den thuijn van t' stadthuijs Tarrenu⁶⁶ etc. lieten sien. Hij kost sich niet genoeg verwonderen over de liberteyt⁶⁷ van de vrouwen en dat sij des avonts selfs naer den eeten geen difficulteyt⁶⁸ maecten met mans uijt te gaen, t' welck oorsaek was dat wij over de differentie⁶⁹ van Italien en andere landen lanchs raisonneerden.

Vrijdach den 10^{en} ginch Smit met sijn viool de gamba⁷⁰ en sijn meester op de kamer van signor Carlo, die met den voorscreve meester een concert maecten, alwaer hij merveilles⁷¹ deedt. Onder anderen deden sy een dinch dat hij in de opere⁷² van Venetie gemaect hadde en dat wij gehoort hadden. Oock een dat wij bij de koningin van Sweede⁷³ gehoorte hadde in wiens dienst hij geweest was, als oock eenige dingen die hij naederhandt en op den wech als oock te Lions gecomponeert hadt, waer mede hy seer vaerdich is.

t' Is een man soo quaelijck gemaect als ick noch oijt gesien hebbe, te weeten seer kort, slimme⁷⁴ beene die tegens malkanderen binnewaert in staen, t' lijf seer slim en op de eene scouder een buggel⁷⁵, alwaer hij door de wandelinch⁷⁶

⁵⁶ **Naederhandt wiert...te Boulogne.** Ruysch verwijst naar zijn bezoek aan een zijdefabriek in Bologna op 31 oktober 1674.

⁵⁷ **genaemt.** Hier ontbreekt een plaatsnaam in het manuscript.

⁵⁸ **St. Romain.** Saint-Romain-au-Mont-d'Or.

⁵⁹ **collationeerden.** samen aten.

⁶⁰ **admirable.** aangename.

⁶¹ **lants douwen.** akkerlanden, velden.

⁶² **signor.** meneer.

⁶³ **signor Carlo...voornaemsten violist.** Carlo Ambrogio Lonati (ca. 1645-1712) was een Italiaanse componist, zanger en violist.

⁶⁴ **assemblee.** bijeenkomst.

⁶⁵ **Belle Court.** Het gaat om het Place Bellecour, het centrum van Lyon.

⁶⁶ **den thuijn...stadthuijs Tarrenu.** Het betreft het Hôtel de Ville van Lyon, gelegen aan Place des Terreaux. Mogelijk heeft Ruysch die laatste naam verhaspeld.

⁶⁷ **liberteyt.** vrijheid.

⁶⁸ **difficulteyt.** problemen.

⁶⁹ **differentie.** verschillen.

⁷⁰ **viool de gamba.** Een viola da gamba is een strijkinstrument dat veel weg heeft van een gitaar.

⁷¹ **merveilles.** wonderen.

⁷² **opere.** opera.

⁷³ **koningin van Sweede.** Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een groot verzamelaar van boeken en manuscripten. Ruysch had tijdens zijn verblijf in Rome enkele audiënties bij haar. Sinds 1673 was Lonati in dienst van Christina I van Zweden.

⁷⁴ **slimme.** scheve.

⁷⁵ **buggel.** bochel.

⁷⁶ **door de wandelinch.** in de wandelgangen.

naer genoemt wert, te weten 'Il Goblo'⁷⁷ en om dat hy in des koningins dienst altoos⁷⁸ is 'Il Goblo della Regina'⁷⁹, met welke naem hij heel Italiën meest door bekent is. Bij dit quaede, slimme en korte lijf heeft hij een seer groot hoofd, t'welck sijn postuer voor t'acheveerden.⁸⁰

137R Alsoo wij hem in Italië gekent hadden, toonden hij ons veel vriendschap en wij sochten hem wederom wat caressen⁸¹ te doen, hem presenteerende⁸² wat om te leyden, maer hij hadt sijn woort gegeven aen een ander om bij eenige dames te gaen speelen. Wij presenteerden hem onsen dienst tegens den dach daer aen, maer alsoo hij de selve wilde besteden met nootsaekelycke affaires⁸³ van sijn wissel⁸⁴ als anders, dewijle hij sondachs s' morgens heel vroeg met de diligentie⁸⁵ naer Parys vertrock, excuseerden hij syn selven. Hij seijden ons dat hij te Genua syn accordt⁸⁶ voor de opera tegens toekomende⁸⁷ carneval gemaect hadde⁸⁸ en dat hij soo lange te Parijs meynde te blijven, dat hij van intentie⁸⁹ was van tyt tot tijt de voornaemste hooven van Italië te gaen bezoeken en deedt mij hoopen als hij in Engelandt was van ons Hollandt oock te koomen sien, versoekende van sijn vertreck de naemen en de woonplaets van neef van Hoogheveen en mij op scrift te hebben.

Saeterdach den 11^{en} quam monsieur Mose des morgens bij mij, dewelke ick aenstonts bij sieur Carlo bracht, hem versoekende voor desen mijnen vriendt eens te speelen, t'welck hij mij met veel beleeftheid aenstonts accordeerden.⁹⁰ Naer de middach nam ick afsceijt van mijn koopman met het haelen van eenich gelt, als oock van alle bekenden vrienden, voornaementlijck van madame de Reverchon, die mij wedersom met soo veel tendresse⁹¹ rencontreerde⁹² dat ick confus⁹³ was. Ick stelden haer oock ter selver tijt een copije autentyck van seekere obligatie, hier voor van gesproken, ter handt die ick daechs te vooren den gansche naer middach om geloopen hadt, siende dat in dit landt notarisen etc. al soo facheus⁹⁴ syn als bij ons. Wij meijnden desen avont noch accort te maeken met de postillon⁹⁵, maer kosten t' niet eens werden. Des avonts naer den eeten naemen wij van onsen signeur Carlo afsceijt en gaeven hem onsen naemen op scrift.

⁷⁷ 'Il Goblo'. 'De Gebochelde'.

⁷⁸ altoos. altijd.

⁷⁹ 'Il Goblo della Regina'. 'De Gebochelde van de Koningin'.

⁸⁰ archeveerden. afmaakte, completeerde.

⁸¹ caressen. vriendelikheden.

⁸² presenteerende. aanbiedende.

⁸³ affaires. zaken.

⁸⁴ wissel. wisselbrieven.

⁸⁵ diligentie. diligence. Een diligence is een type rijtuig.

⁸⁶ accordt. overeenkomst.

⁸⁷ toekomende. aankomend.

⁸⁸ Hij seijden...gemaect hadde. Lonati werkte voor het theater Falconi in Genua van de herfst van 1677 tot het carnaval van 1678.

⁸⁹ intentie. plan.

⁹⁰ accordeerden. overeenkwamen.

⁹¹ tendresse. genegenheid.

⁹² rencontreerde. trof, ontmoette.

⁹³ confus. verward.

⁹⁴ facheus. onaangenaam.

⁹⁵ postillon. koetsier.

Sondach den 12^{en} raeckten wij des morgens met onsen postillon klaer en resolveerden⁹⁶ naer de middach ten 4 ueren als de meeste hitte wat gepasseert soude sijn te vertreckken. Des avonts gingen wij, te weeten neef Hoogheveen en Smit, in seeker dorpie, Artas genaemt, slaepen. t' Was half elf als wij daer aenquaemen. Wij waeren redelijck wel gelogeert en getrackteert.

Maendach den 13^{en} saeten wij des morgens al wederom te vijf ueren te paert en marcheerden tot twaelf ueren des middachs, als wanneer wij in een plaetsie, Moiran⁹⁷ genaemt, arriveerden, daer wij t' middachmael hielden. t' Selve is seve lieux⁹⁸ van Artas, doch de selve sijn in dit landt seer groot.

137v Des avonts omtrent vijf ueren arriveerden wij te Grenoble, t' welck sich seer slecht op deedt, alsoo t' stetie⁹⁹ kleyn is en in de bergen geleegen en gans niet soo vermaekelijck als Lions. Ick ginch aenstonts naer de post om brieven te vinden, dewijle ick een ruijmen tijt van te vooren al gescreeven hadt van de selve mij hier te senden, doch tot mijn groot leetweesen¹⁰⁰ en verwonderinge vondt ick niets. Ick ginch hier van daen in den thuijn van den hartoch¹⁰¹, die heel fraij doch niet seer groot is, en van daer naer huijs aen t' avontmael, vinden seer goet geselschap van Franschen.

Dijnsdach den 14^{en} brachten wij den morgen met versconinch en slaepen meest door, alsoo wij den nacht te vooren naer een sterke marches¹⁰² maer vier ueren gelegen hadden. Naer de middach was ick aen t' huijs van monsieur de la Piere, conseiller¹⁰³ in t' parlement¹⁰⁴, maer vont hem niet t' huijs. Wij gingen doen gesaementlijck *au palais*¹⁰⁵ daer wij saegen pleyten en verders door de stadt wandelen. Des avonts arriveerden monsieur de Chavigni¹⁰⁶ in de herreberch, koomende van Thurin.¹⁰⁷ Wij hadden hem in Italie gekent. Hij wilde donderdach naer de Groote Chartreuse¹⁰⁸ en van daer op Chamberije¹⁰⁹, Geneve en Lions.

⁹⁶ **resolveerden.** besloten.

⁹⁷ **Moiran.** Moirans.

⁹⁸ **lieux.** Een lieu is een oude lengtemaat van ongeveer vier kilometer. Het gaat hier dus om 28 kilometer.

⁹⁹ **stetie.** stadje.

¹⁰⁰ **groot leetweesen.** grote spijt.

¹⁰¹ **hartoch.** Waarschijnlijk gaat het om François Emmanuel de Créquy (1645-1681), graaf van Lesdiguières.

¹⁰² **marchs.** mars.

¹⁰³ **conseiller.** raadsman.

¹⁰⁴ **monsieur de...t' parlement.** Bij zijn vertrek uit Genève had Ruysch een aanbevelingsbrief gekregen van graaf Frederik van Dohna-Carwinden (1621-1688) om deze man te ontmoeten.

¹⁰⁵ **au palais.** naar het paleis. Het betreft het Palais du parlement du Dauphiné, het plaatselijke gerechtsgebouw.

¹⁰⁶ **monsieur de Chavigni.** Het gaat om Armand Jean le Bouthillier de Rancé, graaf van Chavigny, een Franse priester, abt en stichter van de trappistenorde. Ruysch ontmoette hem op weg naar Venetië in januari 1676.

¹⁰⁷ **Thurin.** Turijn.

¹⁰⁸ **de Groote Chartreuse.** De Grande Chartreuse is het moederklooster van de kartuizerorde, gesticht door Bruno van Keulen. Mede vanwege de bijzondere en gevaarlijke ligging was het klooster een trekpleister voor reizigers.

¹⁰⁹ **Chamberije.** Chambéry.

Desen avont accordeerden wij noch met onse postillon om des anderen daechs¹¹⁰ naer de Grootte Chartreusen te gaen.

Woensdach den 15^{en} saeten wij des morgens ten ses ueren op en reden tot op een lieu naer de Chartreusen in een dorpie dat sij de *parioesse*¹¹¹ van t' quartier¹¹² aldaer noemen.¹¹³ Wij hielden hier ons middachmael, alsoo de chartreusen¹¹⁴ sedert haer klooster af is gebrandt niemandt tracteeren.¹¹⁵ Oock souden sij t' niet kunnen doen, alsoo sij geen gelegenheid hebben. Wij vonden niet als eijeren, doch de vrouw beloofden ons tegens t' avontmael vlees. Tot hier toe van even buijten Grenoble waeren de wegen bergachtich, seer moelijck. Wij vonden veel bosch, oock veel schoon landt en, t' geen te verwonderen was, veel hoij landt, dat seer schoon was, tusschen dese woeste bergen in. Wij hadden t' soo kouwt hier dat wij delibereerden¹¹⁶ om vier¹¹⁷ te stookten.

138R Naer t' middachmael, soo t' soo mach genoemt werden, stegen wij wederom te paert en mosten¹¹⁸ noch geweldich klimmen, nu tenemaal in t' desert¹¹⁹ en buyten t' gebouwde landt sijnde. Wij quaemen eyndelijck aen de eerste avenu¹²⁰, t' welck een brugge van steen is over een rivierte dat tusschen twee scrikkelyke¹²¹ hooge rotsen en precipices¹²² doot loopt. Hier is een munick¹²³ die poort wachter is, wanneer men door twee poorten door moet, die op ons versoeck ons geopent werden. Hier ginch t' klimmen weder aen. Wij saegen niet als scrikkelijke hooghe bergen, gruwelijke precipien en dichte boschagie. Ick weet niet dat ick oijt scoonder¹²⁴ boomen gesien hebbe als hier, meest bockken ijpen¹²⁵, maer van sulken dichte¹²⁶, hoochte en rechten¹²⁷ dat wij ons alle ten uysterste verwonderden.

Wij passeerde t' eerste klooster alwaer de *fratres conversi*¹²⁸ plegen te woonen en de stal was, reserveerende daer van t' gesicht tot het weerkomen en quaemen eijndelijck aen t' groot convent, doch stegen van gelijken niet af om noch verder het desert in te gaen, of liever in te klimmen, alwaer wij eenige capellen saegen en onder anderen en vervalte fonteyn, daer sij seyde dat St.

¹¹⁰ **des anderen daechs.** de volgende dag.

¹¹¹ **parioesse.** parochie.

¹¹² **t' quartier.** de regio.

¹¹³ **een dorpie...aldaer noemen.** Waarschijnlijk betreft het Saint-Pierre-de-Chartreuse.

¹¹⁴ **chartreusen.** kartuizermonniken.

¹¹⁵ **alsoo de...niemandt tracteeren.** Op 10 april 1676 ontstond er brand in de woonruimte van de abt. Vrijwel het gehele klooster brandde af. In hetzelfde jaar werd er begonnen aan een enorme renovatie met een nieuwe architectonische stijl.

¹¹⁶ **delibereerden.** overlegden.

¹¹⁷ **vier.** vuur.

¹¹⁸ **mosten.** moesten.

¹¹⁹ **t' desert.** de wildernis.

¹²⁰ **avenu.** toegangsweg.

¹²¹ **scrikkelyke.** verschrikkelijk.

¹²² **precipices.** afgronden.

¹²³ **munick.** monnik.

¹²⁴ **scoonder.** mooiere.

¹²⁵ **bockken ijpen.** Het gaat om een soort iep.

¹²⁶ **dichte.** dikte.

¹²⁷ **rechte.** rechtheid.

¹²⁸ **fratres conversi.** lekenbroeders.

Bruno syn heremitagie¹²⁹ gedaen hadt.¹³⁰ Ick wil wel bekennen dat het wonderlyck is hoe in menschen gedachten kan vallen sulke plaetsen op te soeken, t' sij wie t' wil dit hier eerst geweest. Daer naer keerden wij wederom te rugge en saegen t' klooster dat tenemael, behalven de meuren, onder de voet leijt.¹³¹ t' Selve moet scrikkelyck groot sijn geweest, dewijle wij t' heele corridor¹³² in t' geheel vindende door wandelde, en alle de kamerties van de religieusen allen geruineert op eenige naer, de kerck seer ontranponeert¹³³, t' appartement van de generael onder voet en de rest van t' klooster in seer miserablen staet.

Daer is geen mensch meer woonachtich als die luyden die tot de timmeragie¹³⁴ hooren, alle de religieusen versonden¹³⁵ sijnde en hebbende den generael syn logement genoomen in t' voorscreve¹³⁶ clooster van de fratres met vijf a ses munniken, t' welck wij oock besaegen doch niet veel bijsonders vonden. Sij maecten groote excusen dat sij ons niet kosten tracteeren wegens haer ongeluck, maer gaven ons een goet glas wijn en lieten ons soo wederom vertreckken. Wij meer verwondert over het gruwelyck desert, als over t' gebouw daer wij van oordeelden uijt de rudera.¹³⁷ t' Is te verwonderen dat soo een groot klooster vol van menschen subject¹³⁸ aen seer veel visite, die sij tracteeren in een plaets niet alleen difficiel¹³⁹ om aen te koomen, maer seer verre gelegen van de plaetsen die haer voor soo veel monden voetsel moeten verschaffen, t' welck alle in de vis bestaet.

Des avonts weer in onse herreberch koomende, vonden wij eenige luijden die nevens ons t' desert besien hadden en voor af naer de herreberch gegaen waeren, meijnende logement te vinden, doch wij hadden wel ordre gestelt¹⁴⁰ dat de bedden voor ons bewaert wierden, t' welck haer dwonch naer t' avontmael elders logement te soeken. Wij waeren tamelyck wel getracteert maer kosten geen ooch toe doen van de vloijen.

Donderdach den 16^{en} saeten wij des morgens wederom vroeck op en arriveerden ten tien ueren te Grenoble. Tegens den avont kreech ick een visite van eenige Duytsche heeren die ick te Geneve gekent hadt.

Vrijdach den 17^{en} ginch ick des morgens monsieur de la Piere besoecken en leverde hem een brief over van wegen¹⁴¹ den heere grave van Dona¹⁴² in mijn

¹²⁹ **heremitagie.** kluizenaarsschap.

¹³⁰ **daer sij...gedaen hadt.** Bruno van Keulen (ca. 1032-1101) was bisschop van Grenoble en later aartsbisschop van Reims. Hij trok zich terug in de Franse Alpen, waar hij in een onherbergzaam gedeelte als kluizenaar leefde samen met zes metgezellen. Op deze plek werd de moederkerk van de kartuizerorde gesticht, de Grande Chartreuse.

¹³¹ **onder de voet leijt.** is vernietigd.

¹³² **t' heele corridor.** de hele gang.

¹³³ **ontranponeert.** onbeschadigd.

¹³⁴ **timmeragie.** reparatie.

¹³⁵ **versonden.** weggezonden.

¹³⁶ **voorscreve.** eerder genoemde.

¹³⁷ **rudera.** tegels.

¹³⁸ **subject.** onderhevig.

¹³⁹ **difficiel.** moeilijk.

¹⁴⁰ **ordre gestelt.** de opdracht gegeven.

¹⁴¹ **van wegen.** namens.

faveur¹⁴³ aen hem gescreeven.¹⁴⁴ Hij ontfontch mij met alle de civiliteijt¹⁴⁵ die bedenkelyck¹⁴⁶ was en presenteerde mij aenstonts bij den hartoch d'Esdiguere te brengen met meer andere dingen. Naer dese visite ginch seekeren advocaat¹⁴⁷, genaemt monsieur du Goudran, besøeken en van gelijken een brief overgaf van monsieur Mose. Tegens de middach t' huijs komende vindt ick neef Hoogheveen niet heel wel en met een weijnich koorts, t' welck oorsaeck was dat ick den ganschen naer middach niet uijtginch. Hij bleef evenwel bij de resolutie¹⁴⁸ van des anderen daechs te vertrekken bij aldien¹⁴⁹ de koorts hem verlaeten mocht en dat hy des nacht wel quam te rusten.

Saeterdach den 18^{en}. Neef Hoogheveen sich redelyck wel bevindende, ginch hij en de heer Smits des morgens om ses ueren te paerde sitten en vertrokken naer Lions om naer weynige daegen haer reijs op Parijs voort te setten. Naer de middach ginch een brief over leveren aen madame de la Piere van wegen madame Bonnet.¹⁵⁰ Ick wederom met overtollige beleeftheid onthaelt en dat van een van de soetste vrouwen die ick in lange gesien hadt. Sij presenteerde mij bij andere dames te syner tyt te leyden en vraechde mij of ick speelde, want dat een troep¹⁵¹ waeren die alle daegen by den andere quaemen en te saemen speelde, dat het geselschap seer vrolyck en liber¹⁵² met den andere leerde. Ick seijde dat ick wel speelde, doch haer spel niet verstont¹⁵³, t' welck *al ombre*¹⁵⁴ is, maer soo sij mij leeren wilde dat ick niets aengenaemer hebben kost als sulke fraeye leer meesteressen en dat ick wel altoos bot¹⁵⁵ wilde blyven om noijt uijt haer discipline¹⁵⁶ te raeken.

139R

Hier van daen ginch ick naer madame Perachon, die ick een brief van monsieur Mose overleverde. Dit is een seer scone vrouw, maer was op t' uysterste swanger.¹⁵⁷ Sy is van Lions van daen. Haer moeder en suster waeren by haer. Madame de la Piere quam naerderhandt hier oock met noch eenige andere dames, t' welck mij den tijt wel door dede brengen. Sij vraegde mij hondert particulariteyten¹⁵⁸ van Italie, meest omtrent het leven van de vrouwen, t' welck

¹⁴² **den heere grave van Dona.** Graaf Frederik van Dohna-Carwinden (1621-1688) was gouverneur van het prinsdom Orange. Ruysch ontmoette hem in Genève in april 1676.

¹⁴³ **faveur.** voordeel.

¹⁴⁴ **leverde hem...hem gescreeven.** Bij zijn vertrek uit Genève had Ruysch een aanbevelingsbrief gekregen om deze man te ontmoeten.

¹⁴⁵ **civiliteijt.** beleefdheid.

¹⁴⁶ **bedenkelyck.** denkbaar.

¹⁴⁷ **advocaat.** Onzekere lezing: in het manuscript staat de afkorting 'avt'.

¹⁴⁸ **de resolutie.** het besluit.

¹⁴⁹ **by aldien.** als.

¹⁵⁰ **madame Bonnet.** De familie Bonnet was een belangrijke familie van Genève. Ruysch ontmoette Bonnet bij aankomst in de stad in april 1676.

¹⁵¹ **troep.** groep.

¹⁵² **liber.** vrij.

¹⁵³ **verstont.** begreep.

¹⁵⁴ **al ombre.** Omber is een soort kaartspel.

¹⁵⁵ **bot.** dom.

¹⁵⁶ **discipline.** lering.

¹⁵⁷ **op t' uysterste swanger.** hoogzwanger.

¹⁵⁸ **particulariteyten.** bijzonderheden.

haer niet seer behaegden, geen inclinatie¹⁵⁹ hebbende om t' haere daer mede te verwisselen.

Sondach den 19^{en} quam des morgens monsieur de la Piere mij met syn koets afhaelen en bracht mij in de kerck, doen mij in de plaets van die van t' consistorie¹⁶⁰ leijden. Wij hadden een excellent predicant. De kerck is even buiten de stadt. De gemeente is ruijm soo groot als die van Lions. Naer de predicatie leyde mij monsieur de la Piere bij den hartoch, die mij seer civil¹⁶¹ ontfonch en seijde hem onder andere dat ick een paspoort van den koninck hadt, naer t' welcke hy mij vraegende ick antwoorde, dat ick t' selve niet bij mij hadde genoomen om sijn ordre te ontfangen, wien ick t' selve ter handt soude stellen om hem toonen, waer op hij mij seyde dat ick het aen syn secretaris soude senden. Naer eenige discoursen¹⁶² van myn reys en vaederlant werden wij gelicentieert¹⁶³ met seer veel beleefde offres¹⁶⁴ van dienst.

Hier van daen bracht mij monsieur de la Piere bij den president de¹⁶⁵ aen wiens vrouw ick een brief van de gravinne van Dona¹⁶⁶ hadt, doch de selve was niet in de stadt en naer dese visite bracht hij mij t' huijs. Ick sondt aenstonts met de waert myn paspoort aen de secretaris van den hartoch, doch alsoo hy niet t' huys was, presenteerden hy het aen den hartoch selfs, die t' selve van onderen tot bovenen door las en ander mael mij seer beleeft liet offereeren¹⁶⁷ al syn hulp en bijstandt waer ick die van noode soude mogen hebben. Hij seyde dat hij het aen sijn secretaris soude geven, waer ick t' selve wederom van daen soude laeten haelen. Naer de middach ginch niet uyt alsoo het postdach was.

Maendach den 20^{en} ontfonch ick brieven uyt Hollandt voor de eerste mael, waer onder een van oom van Leeuwen, welckers inhoud mij de reys naer 't vaderlandt deedt resolveeren.¹⁶⁸ Ick meynde de messieurs Assenburch een visite te geven, doch den waert niet t' huijs synde, was het niemant die mij haer logement seggen kost. Sij quaemen niet te min mij des avonts selfs bezoeken. Naer den eeten ginch ick met eenige messieurs van de herreberch in den thuijn van den hartoch de Lesdiguieres wandelen.

139v Dijnsdach den 21^{en} sondt ick des morgens aen t' hof om mijn paspoort, doch den secretaris en *capitaine des gardes*¹⁶⁹ lieten mij seggen dat sy het selve aen monsieur de la Piere gesonden hadde en belasten mij van gelijken te seggen dat sij verwondert waeren ick noch niet bij den hartoch hadt wesen eeten, dat ick

¹⁵⁹ **inclinatie.** neiging, behoefte.

¹⁶⁰ **consistorie.** raadzaal.

¹⁶¹ **civil.** beleefd.

¹⁶² **discoursen.** gesprekken.

¹⁶³ **gelicentieert.** toestemming gegeven.

¹⁶⁴ **offres.** aanbiedingen.

¹⁶⁵ **de.** Hier ontbreekt een naam in het manuscript. Waarschijnlijk gaat het om president d'Aillieres, die later in het manuscript wordt genoemd.

¹⁶⁶ **de gravinne van Dona.** Het betreft Espérance du Puy-Montbrun (1638-1680), gravin van Ferrassières.

¹⁶⁷ **offereeren.** aanbieden.

¹⁶⁸ **resolveeren.** besluiten.

¹⁶⁹ **capitaine des gardes.** kapitein van de garde.

hem geen grooter vriendschap kost doen als syn tenesen¹⁷⁰ dickmaels te frequenteeren.¹⁷¹ Naer de middach ginch ten huijse van madame de la Piere, doch sij was even uijt gegaen, t' welck wij buyten de stadt een wandelinch deedt doen.

Woensdach den 22^{en} ginch ick des morgens ten huijse van monsieur de la Piere, doch hij was op t' palais, waerom ick op de plaets van t' voorscreve palais soo lanch ginch wandelen tot dat den raet gesceyden was, gaende voor de tweede mael naer syn huijs, alwaer ick hem vondt. Hij gaf mij het pasport van den koninck wederom, nevens een t' welck den hartoch daer bij hadt gedaen voor syn goevernement¹⁷² in t' particulier, t' welke een seer groote beleeftheid was.

Ick ginch hier van daen naer t' hof en adresseerde¹⁷³ mij aen den capitain van de garde, dien ick bedanckte voor de sorge dien hij gedraegen hadt omtrent de expeditie¹⁷⁴ van mijn saeken en vragde met eene wanneer ick den hartoch soude kunnen bedanken, t' welck hij aenstonts te kunnen gesciede mij antwoorde, by aldien maer wilde wachten dat hy uyt de misse quam, gelijk aenstonts daer aen gescieden. Den hartoch was wederom seer vriendelyck en seijde mij dat hij wel wenste mij essentieelder¹⁷⁵ dienst te kunnen doen. Ick bleef des middachs bij hem eeten. Daer waeren noch een andere luyden, maer voornaementlyck twee conseillers dat seer galante luyden waeren. De tafel is van tien achettes¹⁷⁶, behalve dat van den hartoch, en wert driemael op genoome, elke servitie¹⁷⁷ van twee seer groote scootel en wel sterck geguarneert¹⁷⁸ met ses achettes, daer naer het desert mede twee groote bassijns en piramide van freuyt¹⁷⁹ en confiture¹⁸⁰, en gelijke achettes met andere wissewassies. Het servis, buffet en alles is naer advenant.¹⁸¹ Mij wert geseyt dat dese tafel wel een van de magnifyckste in Vranckryck is.

140R

Naer de middach was by madame de la Piere, die naer een uertie praetens wat inquiet¹⁸² sittende op mijn vraege of sy belet was, mij seijde dat sij noch eenige brieven te scrijven en dat het haer leet was¹⁸³ dat sij mij soo ras¹⁸⁴ liet gaen en versocht mij des anderen daechs om vijf ueren weder te koome, dat sij mij dan in t' geselschap van heele hupse¹⁸⁵ dames soude brengen. Ick ginch hier van daen tot madame Sarafijn en Perachon de rest van mijn tyt passeeren, die onder anderen mijn paites¹⁸⁶, die ick aen hadde, besierende, quam het te pas dat

¹⁷⁰ **tenesen.** Onzekere lezing.

¹⁷¹ **frequentereen.** bezoeken.

¹⁷² **goevernement.** gewest.

¹⁷³ **adresseerde.** wendde.

¹⁷⁴ **expeditie.** afdoening.

¹⁷⁵ **essentieelder.** belangrijkere.

¹⁷⁶ **achettes.** Het is onduidelijk waarover het hier gaat.

¹⁷⁷ **servitie.** servies.

¹⁷⁸ **geguarneert.** omzoomd.

¹⁷⁹ **freyt.** fruit.

¹⁸⁰ **confiture.** zoetigheid.

¹⁸¹ **naer advenant.** overeenkomstig daarmee.

¹⁸² **inquiet.** onrustig.

¹⁸³ **leet was.** speet

¹⁸⁴ **ras.** snel.

¹⁸⁵ **hupse.** aardige.

¹⁸⁶ **paites.** Onzekere lezing.

ick noch van andere sprack die ick seijde wel wilde doen op maeken, maer geen najster wist, waer op sij mij aenstonts een deden haelen die soo fraij was als ick noch oijt gesien hebbe. Ick laet nu oordeelen of de dames te Grenobles niet charitabel¹⁸⁷ syn.

Donderdach den 23^{en} kreech ick even naer den eeten een visite van monsieur de Geres, soon van den president d'Aillieres. Daer naer ginch ick tot madame de la Piere, die mij bij haer dames meijnde te leijden, doch haer suster quam haer haelen om by den president d'Aillieres te koomen, die eenige dames hadt doen versoeken om hem geselschap te houden, alsoo hij wat indispoost¹⁸⁸ was. Sij vraegde mij of ick mede wilde, t' welck ick niet afsloech. Wij vonden daer seer goet geselschap, t' welcke eenigen tyt met speelen sich opgehouden hebbende in lange galerije geleijt wiert, dewelck over de campagne¹⁸⁹ een admirabel gesicht heeft, doch noch beter gesicht was een magnifyck collation¹⁹⁰, of eer¹⁹¹ ambigue¹⁹², alsoo t' selve met warm eeten gemercht was. t' Servis was van silver.

Naer dat wij van taefel quaemen, gingen wij met de koets buijten de stadt wandelen, want niemandt hadt lust om het avontmael t' huys te gaen neemen. Ick raecte met drie seer hupse dames in de koets, waer onder een advocaat vrouw¹⁹³, genaemt Vial, dat een van de charmanste en hupste wijven van Grenoble is.

Vrijdach den 24 richten ick niet notabels uijt.

140v Saeterdach den 25^{en} was ten huijse van monsieur de Geres, doch hij was naer Aillieres om syn moeder en suster daer van daen te haelen. Hier van daen ginch ick om monsieur de la Piere te gaen sien, doch in huys koomende, vindt ick madame daer ick mij bij hielt. Monsieur de la Piere quam oock binnen, soo lanch tot dat eenige visites van dames oorsaeck waeren dat hy sich retireerde.¹⁹⁴ Madame de la Piere seijde mij dat de meeste luyde van qualiteit¹⁹⁵ van de religie sedert eenigen tyt een societeijt op gerecht hadt, van een weeck lanch met beurte alle avont ten huijse van de eene of de andere dame te koomen speelen, en dat sij de weeck met een collatie begosten¹⁹⁶, waerom sij mij badt ick des maendachs daer aen, sijnde het begin van haer weeck en de leste weeck van alle, dewijle ieder syn beurt gehadt hadt, niet soude wille mankeeren¹⁹⁷ aldaer te koomen, t' welcke ick seer gaerne aen nam.

Hier van daen ginch ick bij madame Sarafijn, daer ick seer goet geselschap vindt en alwaer ons te collationeeren wlert gegeven, naer t' wij alle in den thuyn van den harthoch gingen wandelen.

¹⁸⁷ **charitabel.** liefdadig, gul.

¹⁸⁸ **indispoost.** onwel, ziek.

¹⁸⁹ **de campagne.** het platteland, de vlakte.

¹⁹⁰ **collation.** maaltijd.

¹⁹¹ **eer.** eerder.

¹⁹² **ambigue.** een mengeling van warm en koud.

¹⁹³ **advocaat vrouw.** Onzekere lezing: Ruysch gebruikt de afkorting 'avt'.

¹⁹⁴ **retireerde.** terugtrok.

¹⁹⁵ **luyde van qualiteit.** lieden van stand.

¹⁹⁶ **begosten.** begonnen.

¹⁹⁷ **mankeeren.** nalaten.

Sondach den 26^{en} was ick des morgens in de kerck, dewelcke een quartier uers buyten de stadt staet. Wij hadden een vreemt predikant die seer gerenomeert is, doch ick hadt niet veel behaegen in syn predicatie.¹⁹⁸ In t' uytgaen rescontreerden ick seekere monsieur Sarafyn van Geneve, die my des naer middachs een visite quam geven en veel dingen van de marquise de Courseille¹⁹⁹ haer leven en disgratie²⁰⁰ sedert mijn vertreck vertelden.²⁰¹

Maendach den 27^{en} was de ganschen dach seer quaet²⁰² weer, soo dat ick niet uytginch als ten 5 ueren om mij tot madame de la Piere te laeten vinden, alwaer sich de gansche troupe hugenotte, soo sy die hier in de wandelinch noemen, versaemelde. Tot acht ueren wiert niet gedaen als a l'ombre gespeelt en om my niet ledich²⁰³ te laeten staen, wiert mij de suster van monsieur de la Piere, die een seer braeve dame is, toe gevoecht om half mede te spelen. Daer naer wiert het geselschap in een groote sael geleijt, daer twee groote ovaelen²⁰⁴, alsoo wij by de veertich menschen waeren, seer magnifijck gedeckt waeren en ambigue, doch alles en pijramide.²⁰⁵ Ick hebbe al weynich sulke magnifyke en wel geordonneerde festins²⁰⁶ gesien. Wij maeckten ons lustich²⁰⁷ vrolyck tot middernacht toe.

Dijnsdach den 28^{en} vondt ick verceyde luijden niet t' huijs soo dat ick meest mijn tijt met wandelen doorbracht.

Woensdach den 29^{en} was ick naer de middach tot madame de la Piere, alwaer gespeelt wiert.

Donderdach den 30^{en} was naer de middach tot madame d'Aillieres en ginch met haer tot mademoiselle Vial en van daer tot madame de la Piere, alwaer gespeelt wiert, naer 't eyndige van t' welke t' gansche geselschap op den tour ginch rijden. Ick raecte met de scoonsuster van madame de la Piere in eene koets en noch een andere dame die ick niet kenne.

141R Vrijdach den 31^{en} was ick naer de middach tot madame Sarafijn en ginch des avonts naer den eeten in den thuijn wandelen.

¹⁹⁸ **predicatie.** preek.

¹⁹⁹ **de marquise de Courseille.** Het gaat om markiezijn Sidonie de Courcelles. Ruysch ontmoette haar tijdens zijn verblijf in Genève in april 1676.

²⁰⁰ **disgratie.** schande.

²⁰¹ **veel dingen...vertreck vertelden.** Het gerucht deed de ronde dat Sidonie de Courcelles een lesbische relatie had met Hortense Mancini (1646-1699), evenals een buitenechtelijke affaire had met Louis d'Oger, markies de Cavoye. Beide affaires waren ongetwijfeld een smeuije roddel.

²⁰² **quaet.** slecht.

²⁰³ **ledich.** alleen.

²⁰⁴ **ovaelen.** ovale tafels.

²⁰⁵ **en pijramide.** in de vorm van een piramide.

²⁰⁶ **festins.** feestmaaltijden.

²⁰⁷ **lustich.** aangenaam.